

Докторска теза:

Модерно и постмодерно: представяне и експониране на съвременно изкуство в България (1989 – 2005г.)

Научен ръководител: акад. Светлин Русев

101

Графити – кратка история на развитието им у нас (1989-2005)

гл. ас. д-р Анна Янева – НБУ

Надраскване, надпис, чрез боядисване или маркиране по някакъв начин на собственост/територия – това означава италианската дума *GRAFFIATO*. При произведенията на изкуството същата се ползва за надраскване на повърхността и нейното „дизайниране”¹. Техниката се ползва още от древни времена. Най-ранните графити са открити по стените на древните гробници или руини, като в катакомбите на Рим или Помпей, чрез издраскване на повърхност и разкриване на друга под нея. Използването на думата предизвиква асоциации с преоткриването им в съвременното като практики на „вандализъм“: „визуалното замърсяване“, „заглушаване”², „обезобразяване“ и др. Въпреки това универсална тема в повечето, ако не и във всички улични изкуства е, че адаптирането на визуални произведения на изкуството във формат, използващ общественото пространство, позволява на творците, които биха могли по друг начин да се чувстват изключени, да достигнат до много по-широка аудитория, отколкото позволяват традиционните произведения на изкуството и галерии нормално³.

Когато изкуството се създава официално, има определени правила за нанасяне и композиране в няколко стила. Изрисването по начало е инцидентно и за няколко минути, състоящо се в т.нар. партизанско изкуство. Освен това при по-дългото му упражняване се създава автоматизъм, който позволява дори за краткото време, в което се вмести художниците, рисунката да се разположи на до-

бре „читаемо“ място, да получи необходимото ниво на изпълнение и агресивно да привлече вниманието на минувача⁴.

102 Историята на този вид изкуство у нас е кратка, но впечатляваща. Основно с графити се занимават индивидуално или в малка група, със свои собствени средства. Подкрепата, организация и предоставянето на сгради за рисуване от страна на институциите е рядко явление.

През 1990-1992 г. в страната навлизат моди, свързани с новите култури, но не е така за графитите. Всички рисунки от този период са инцидентни прояви на хора, които най-малко са желали да доразвият графитите като цяло, с подход на творци или дори като улични такива⁵. Това е било тип дейност, рушаща имиджа на професионалистите, зацапваща сградите и поради тази причина много имена са забравени отдавна и те не могат да имат каквито и да било претенции за авторство.

Знаковата тройка за периода са студентите в НХА Косьо, Хубен и Тушев, които се явяват първите графити писачи у нас след промените през 1989 г. Едва ли са мислели за това в момента, в който издраскаха имената си със съответстващи знаци по сградите на цяла София в една нощ (1993-1994 г.). Това бе в периода на студентстването ни в НХА. Доколкото си спомням, след това имаха проблеми с органите на реда за тази си акция. Така или иначе, това, което правеха, явно е възхитило бъдещите истински графитаджии, които все още са били в училищна възраст, и това е отразено еднократно, в сп. „Егоист“. Въпреки че художниците не се считат за графити творци и нямат претенции за такива, те оставиха следа не толкова с качеството на графити изявата си, колкото с новостта на подхода, с радикалността на акцията.

Първите истински улични графити художници у нас започват да се подписват по софийските улици от 1995 г. Те са анонимни и отказват да се открият поради естеството на работата си, но в обществения живот са популярни с гражданските си имена, легитимна дейност на творци във фирмите, в които работят. Софийските ученици, пътувайки за училище, в този период имат възможност да наблюдават от трамвая в мрачните влажни подземи на НДК изрисуваните сърца от колегите Косьо, Хубен и Тушев, както и един „рейвър“ („Raver“). Причината да го нарисуват е техно-модата тогава, направен е по шаблон (шаблонът тогава все още не е типичен за графитите). Всеизвестен факт е, че у нас липсваше тогава информация

за популярните западни модерни и постмодерни видове изкуство, в това число и за графитите. В този период по улиците и в дискотеки-те властваха т.нар. брейкъри. Младите хора подсъзнателно, както и на Запад възприемат връзката с танца на този вид изкуство. Заедно с многобройните школи по брейк, възникнал на Запад като танц от улицата и бързо развил се и у нас, тръгват и графитите като революционно улично изкуство на протеста, на неудовлетворението, на изолацията, на различия. С времето тази арт проява се преориентира към модната вълна хип-хоп, свързваща в себе си различни движения в изкуството и танца, например рапа.

Началните теми по стените на София са свързани също с музика, и подобно на западните автори и тя е революционна за периода – „Гумени глави“ на Мишо Шамара, скандалният западен певец Кулио (Coolio), групата *Gangsters paradize* и др. Рисунките са прости, без претенции, по-скоро скици. През 1990-1991 г. у нас навлизат чрез пиратски издания огромно количество материали по темите и интересувашите се младежи се запознават с тях. В този период все пак информацията е била малко и графити изкуство се създава от малко хора чрез автомобилни спрейове.

Първият масирано оформен с графити квартал в София според събеседниците ми е Зона Б-5, който впоследствие се оказва и най-изрисуван с графити в общонационален мащаб заради съотношението между размерите му и количеството работи, направени там (тъй като колегите им от провинцията живеят и рисуват също в София, а самите софиянци „драскат“ основно в центъра, вместо в кварталите си, като „по-намахани“).

Заради централното си разположение, от което следва силен транспортен и човешки трафик около „Зоната“ (Зона Б-5) за всички посоки на града, още първите работи започват да правят впечатление с присъствието си на софиянци, тъй като са нарисувани не само във вътрешността, между блоковете и в предразполагащите бетонни пространства на квартала, но и върху външните към булевардите стени. Оказва се, че именно тези графити с времето са дали стимул и вдъхновение за голямо количество бъдещи графитаджии и просто любители поради простата причина, че са израснали с тях.

Междувременно след 1997 г. в провинцията се появяват вече и по-значителни групи (crew), и самостоятелни графити художници: LBC (Scum, Naste, Funne) – Търговище,

UGS и BM от Пловдив, Ndoe—Добрич, Zero – Велико Търново, Esteo – Бургас, SZC (Erazе, Arsek) – Ст. Загора. След 1998 г. на арт сцената в София се появяват групи и творци с тагове (графити подписи): SirGo, CSC (Eric), GBCK (Lun, Tarke, Cas), CBC (Blaze, Flame, Pest2), 2SB (Mocke, Abuse), GAC, както и няколко момичета, от които по-значими са Erka и Muza.

104

През периода 1997-1998 г. в провинцията се пробужда също графити вълната, 2000-та е годината, която с навлизането на новите техники и материали, както във всички области на изкуството, така и в стенните техники, поставя начало на конфронтацията между създалите се вече графити групи в София и останалите градове. Започва непримирима конкуренция и борба, не толкова за места/територии на изява, колкото за истинността и същността на графити изкуството. Софийнци са радикални и считат, че не трябва да се променя характерът и смисълът на изкуството, т.е. че то трябва да остане в руслото на тайнственост, революционност и да работи с типичните си подходи, шрифтове и знаци. От 2001 г. изведнъж нароилите се групи и художници започват конфронтация помежду си. Започва надрисване или директно задраскване на чужди работи. Тези намеси създават непреодолими конфликти за територия и как са решавани, не е от нашата компетенция. Така или иначе, това е година на започващи улични размирици. Настъпващото разделение е по стилове.

Същевременно започва да тече процес на влагане на средства в графити изкуството от рекламиращите художествени материали фирми. Чрез спонсорство, ориентирано към младите хора, се създава така нареченият „графити арт“ – разкрасен стил, обогатен с нови материали, ефекти и пр. В стила се внасят дори недопустимите четки, триизмерност, блестящи и пр. ефекти и елементи, типични за рисуването на стена. С две думи, вносните скъпи технологии създават не графити, а стенни картини с различна стилистика, в голямата си част свързана с някаква нова вълна на попарта, напълно несъвместима с традиционната и с каквато и да е живопис или стенопис. Именно това са двете основни противоположности във вида градско рисуване у нас до днес. Сред ранните творчески групи са младежите с прякори Петър Татула и Емо Адаша. През 1999 г. започват да шият дрехи за себе си и своите приятели под името EXIT. Скоро след това много млади и екстремно мислещи хора започват да полз-

Студентски конкурс. Графити- проекти в НБУ, творба на Пламен Бауренски, 2005г., куратор, ст.ас. А. Янева

Графити-фестивал в НБУ, организатор ст.ас. Анна Янева, (2007-2008г)

Графити-фестивал в НБУ, организатор ст.ас. Анна Янева, (2007-2008г), „Героите са уморени“, Пламен Бауренски по време на акцията

Мултимедиен спектакъл, синтез на изкуствата, в НДК, със студентски графити на НБУ, организатор проф. С. Лазаров, ст.ас. Анна Янева, 2007-2008г.

Студентски конкурс. Графити- проекти в НБУ, творба на Филип Цървов, 2005г., куратор, ст.ас. А. Янева

ват тази марка. Магазините за модни спортове и навлизащите все повече нови видове от тях в страната работят неуморно за създаване на рекламната си визия чрез графити изкуството. Сноубордът, скейтбордът, ролерите, всякакви „скачащи“ и „летищи“, катерещи, спортове, както и плувните, свързани с риска в съвременното ни и така любими на младите хора, създават свои облекла, атрибути, герои. Те, разбира се, са внесени директно от Запад, както и самото графити изкуство. Модерните спортове имат типични облекла, които превръщат обличащия ги в герой от анимационен типаж, добавят към персонажа неподозирани сили и качества. Индустрията се възползва от младежките мечти, като популяризира героите в картинки на стена. Обикновено цялата стена пред магазина е изрисувана от младежите в същата стилистика. Подобен процес тече при рекламата на младежки заведения, gsm програми, дрехи, аксесоари и пр. Цели т.нар. графити групи се издържат от подобен вид труд. Красивата рисунка продава стоката, доближава я до младия потребител, говори на неговия език, но разбира се, не всяка красива рисунка на стена е графити рисунка⁶. Поне това е мнението на професионалистите от чужбина в областта и на софийските графити рисувачи, които се стремят да запазят чистотата и смисъла на стила, работейки съвсем различна работа във фирми за графичен дизайн. Днес различаваме четири вида рисунки на стена до момента у нас – пазарния (разкрасения), уличния, вандалия/рушачия и *visual pollution*, както и т.нар. народен, представян ни от редица съвременни творци като част от инсталации и произведения (група „Ръб“, В. Занков и др.). Народният графити стил е неорганизиран, масов и може да бъде видян най-вече по време на избори, около стадиони и др. обществени места. Тъй като последните два стила са по-скоро проява на народопсихологията отколкото изкуство, ще ги оставим извън полезрението на настоящата работа.

Стиловото разделение става още по-осезаемо към 2004 г., според инвестициите от фирми и по градове. Първите новопоявили се магазини с отношение към графити продукцията са „Arteror“ (първият магазин) и „Naras“, и двата в София, от началото на 2004 г., оттам нататък възникват много групи, създават се градове – центрове на графити изкуството. Съществуват и неутрални територии за изява и една от тях е бетонното легло и стената около реката на булевард „Сливница“. Там всеки може да се упражня-

ва, както казват. Строежите и повърхностите около тях са също добро място за обучение. Идеята на самото изкуство се състои в риска, адреналина – „излизаш, бачкаш, бягаш“ или т.нар. партизанско изкуство (Guerrilla art). Няма ли ги тайнствеността, рискът, треската дали ще бъдеш санкциониран, тя се губи. От друга страна, в съвременieto все по-трудно се намират подходящи места за рисуване, ако не искаш да бъдеш вандал – центърът е пълен с камери, луксозни здания, охрана. Има творци, които правят само „легалии“ (легални) графити, т.е. изкуство на разрешени места, и те като че ли стават все повече. Добър и смислен подход според графити творците са кварталните „разкрасявания“, защото не пречиш на никой, правиш квартала красив, радваш съседите. „И без това градът е толкова сив и грозен, че дори загрозява красивите, свежи графити рисунки.“ Графити творецът изначално заявява „доброволно подписаната си авторова смърт“, да бъде неизвестен или с псевдоним. Какъвто шедевър и да направи, има опасност той да бъде унищожен, а творецът всеки момент е с единия крак в затвора, но както се казва, всеки си знае риска.

Както на Запад, и у нас са възприети всеизвестните подходи на „бомбене“, екипна работа, „крютата“, работата върху влакове и нелегалният подход⁷. Макар на Запад влаковете да са една подвижна графити галерия с много възможности, у нас този вид никак не е постигнал голям успех.

От една страна, изявата си е изцяло вандалска, а от друга, бързото преминаване на транспортното средство ги прави нечетими. Когато все пак графитите се правят, това се случва под прозорците в блоково пространство с желание за естетизиране на възприятието.

Графити изкуството поради напористостта на все по-младите си активисти се наложи в общественото пространство и в социума. Община Несебър и морските градове спонсорират, за разлика от повечето градове и институции у нас, графити изявите. Само за Великотърновския университет общината е дала 8000 лв. и е поела разносните по престоя в Несебър на 40 младежи през 2005 г. В спонсорството влизат още материалите, грундиране на стената и пр. Създаден е и сайт с информация за предстоящи събития, канят се колеги от чужбина. По време на графити феста се провеждат и други творчески прояви като хепънинги, различни групи с нестандартно мислене са участвали в „стрийт“ изявите покрай театъра и

амфитеатъра. Графити активностите се провеждат на стената на северния пристан, втори мостик⁸.

Освен от Несебър събитията с графити се поддържат от общината в София, Велико Търново и от НБУ. Общината във Велико Търново също инициира през 2000 г. конкурс с проекти, който е сред най-ранните организирани прояви по отношение на графитите. Реализиран е в края на града, при източния край на надлеза. Графити конкурсите тук продължават и до днес с различни групи организатори.

През 2004 г. и започва и времето на активните младежки фестивални изяви и безвъзмездни проекти с училища и детски градини. Например няколко реномирани световни фестивала като W4G (Write for Gold – 2005 и 2006), MOS (Meeting of Styles – 2006), SAF (Street Art Fest – Varna – 2004), Aerogresia – Царево – 2005.

От 2005 г. в България се появяват западни спонсори, организирани графити фестивали, например W4G. (Write for Gold), „Meeting of Style“, „Sprite graffiti bottle“ от 2001 г.⁹ Вече популярните в средите млади автори са канени като жури на фестивали. През 2001 г. се провежда фестивал в Търговище, от 2003-2004 г. стартира „Аерогресия“, съчетаващ двата вида изкуство, на аерографа и графитите¹⁰. Едни от първите места за графити фестивали беше и „София ленд“, добре замислено място като младежки и детски център по изкуствата (вече несъществуващо). Друг стабилен център за графити изкуство остава Царево, където всяка пролет през май се провежда фестивал с жури. Можем да определим НДК – София за „класика в жанра“, къде ли не се рисува около и под него, най-вече в подлезите. Легално предоставяното пространство е около популярния паметник в градинката му. Там се правят организирани от общината фестивали за училища, групи и др.

За периода до днес през улиците на града ни са преминали няколко стотин „writers“, изумителен, колосален брой, бихме казали. Не всеки от тях остава в „лоното“ на графити изкуството, някои се отказват от този вид дейност поради различни причини (брак, семейство, заминаване в чужбина, друг вид работа ги обсебва или просто порастват). Тези, които остават верни, са творци по дух и по професия, те вече се знаят, но разбира се, само чрез тага си. В живота на „светло“ участниците в движението просто се трудят както всички останали и не се различават по нищо от всеки един

от нас. Могат да бъдат споменати някои студенти, учили при нас в НБУ и споделили творческите си проблеми, като например Павел Павлов и Ивайло Недков, започнали като старозагорска група графити писачи. Съществува и една част от групата студенти започнала творческа работа в университета ни и образувала фирмата [kaboom collective.org](http://kaboomcollective.org). Днес Павел твори там (негови произведения могат да бъдат видени на <http://punkt11.deviantart.com/>; рекламни клипове в cinemotion.bg-postproduction и zka11). Фирмата се занимава предимно с рисунки, изпълнени чрез този вид техника върху спортни фланелки, те също така участват в младежки събития и там предлагат своите продукти, фланелки и значки. Други талантиливи графити художници в университета ни са Пламен Бауренски и Филип Църов, активни участници в проявите на университета, между които и първият графити фестивал на територията на университет у нас, преминал сред огромен интерес¹¹. Младите творци ползват и техниката на Airbrush, върху всякакви повърхности и изграждаща красиви картини с техниките на шаблон-графитите и на шаблона при Airbrush техниката. Работите им са романтични, цветни и се харесват много. По отношение на стиловете „дизайнирането“ като характерен метод на работа навлиза все повече в стила на графитите. Ако исконното начало е знак, извитата неразчетена лента, заимствана от арабските плетеници (например Arabic Script „Diwani fonts“), то днес с пълна сила навлизат новите технологии и няма връщане назад. Мултимедийните динамични технологии практически „излизат“ също на улицата: 3D-изпълнения, илюзии, разкрасяване, блестящи ефекти, дори камъни. Стените стават все по-красиви и цивилизовани. Възможно е един ден, освен в галерийно изкуство, графитите да се превърнат в университетска дисциплина. Аз специално вече съм имала подобни въпроси от деца, поставящи „тагчета“ наляво и надясно с маркер, присъстващи на организирани фестивали в НБУ¹².

Основните начини на изразяване/драскане са наречени: BUBBLE, WAILED STYLE, BLOCKS, BOMBING STYLE.

BUBBLE е прост, четлив и закръглен, 3D е сравнително нов стил, развиващ се на базата на триизмерния ефект, компютърен и картинен. WAILED STYLE заимства от арабския шрифт, той няма претенциите да бъде разчитан, а преди всичко да покаже майсторство и красота. WAILED STYLE е стил с много рисуване и образи,

заимствани от анимационните герои понякога директно, близък до живописиста, с присъствие на „характери“ (типажи), запазващ стила и спецификата на определения автор. BLOCKS е шрифт за маркиране на територия, запазване и ангажиране на място с боядисване на големи площи, блоков, закръглен шрифт, често огромен. Последният BOMBING STYLE е стилът, при който се налага да бягаш и няма време да се рисува дълго, по-скоро е знаков, линеален и без пълнеж, няма конкретен стил. Съществуват и много нововъзникнали стилове на базата на новите технологии, но те още не са се утвърдили. Един квартален стил е OLD SCHOOL-graffiti, като по-нова наложила се синхронизирана форма със средата, разкрасяващ и неагресивен.

Разчитането на графитите не е задължително за всички, те по-скоро носят послания за самите автори и групи, които ги рисуват, определят спецификата на мястото, типични са за града и носят кодирани в себе си моменти на култура, агресия, вълнения за момента. В този смисъл професионалистите твърдят, че трябва да се пази историята им, защото тя е разказът на един период и за неща, които са се случили именно в този град и на това място. И вместо войни за опазване на историята, на определена група, това може би ще стане най-добре все пак чрез документирането им, имайки предвид постоянната изменчивост на градската среда.

След като графити изкуството вече се е утвърдило у нас и това все повече се разбира от държавните, общинските и най-вече от частните институции, корпорации и фирми, действително е време за стратегия при организирането и показването на неговите прояви и произведения. Подлези, пристанища, стени на училища и домове, транспорт – всички тези повърхности действително украсяват с графити пространството и внасят не само постмодерни стилове за млади хора, но и радват с формите и цветовете си всички, особено в бетонния сив град.

Освен това графитите са едни от най-агресивните форми в съвременното изкуство и могат да носят и внушават най-актуални идеи, от мода на дрехи, спорт, коли, до значими социални и политически и така бързо да стигат до обществото. И сега само ще задам един риторичен въпрос – дали има някъде друг такъв начин на работа, толкова кратко и директно изразен, който така дълбоко да стигне веднага до зрителя и моментално да бъде възприет от него? Графитите са също така едни от най-глобализиращите обществото

знаци, свързващи България директно със света. През годините графитите се превърнаха в световен мащаб в субкултура. Изкуствата са свързани чрез интернет и могат да бъдат видени от всяка точка на света. Много от авторите му се свързват чрез блогове и уебсайтове, които са специално създадени за показване на работи, целящи обратна информация за работите, за получаване на новини за това какво се случва в света на графитите. И накрая, но не най-последно, графити изкуството възпитава младото поколение в много неща: да творят, да разбират от шрифтове, рисунки и стилове, да работят в групи и екипно, да оценяват модата в добрия смисъл на думата, да имат гражданско съзнание и активно да го проявяват.

Всичко това означава само едно – графити изиявите трябва се организират, произведенията – да се съхраняват и показват, както една монументална живопис или скулптура, на открито, защото са символ на най-новото време.

Бележки

¹Характерен израз от графити жаргона, обозначаващ смес на режими при различни видове арт, също и постдигитални производства, включващи текстури, прозрания, стилове, текст, фигури и пр.

²<http://www.pollutionissues.com/Ve-Z/Visual-Pollution.html> http...2010-05-16, 22: 04: 29 GMT

³Вж. „Banksy (British), 1975 – Featured artist works, exhibitions and biography from Lazarides“, www.artnet.com. http://www.artnet.com/Galleries/Artists_detail.asp?G=&gid=424327227&which=&aid=424007326&ViewArtistBy=online&rtta=http://www.artnet.com. Retrieved 2009-05-23.

⁴в. Стандарт, Арт активисти пускат скоростен писач на графити, 16 юли 2005, с. 7.

⁵Изказваме своята благодарност на графити художниците от София, Ст. Загора и Варна за съдействието при написването на настоящата статия, както и за предоставената ни достоверна информация и произведения, даващи възможност за анализ на графити изкуството у нас

⁶Вж. <http://www.wikihow.com/Draw-Graffiti-Names> Retrieved 2010-12-16

⁷Вж. <http://www.buzzle.com/articles/graffiti/> Retrieved 2009-06-25. ; WWW.BUZZLE.COM Retrieved 2009-12-15.

⁸Вж. <http://www.burgas.org/burgas-news-5041-bg.html>, Автор: Burgas Info, „Хип-хоп и графити фестивал – Несебър’2005“, 30.05.2005 14:50

⁹Вж. Bulgaria News – 3 July 2005, 3 Jul 2005 ... The third Bulgarian national competition *Sprite Graffiti Battle* took place .... All Rights Reserved © Novinite Ltd., 2001-2010, <http://www.bboy.org/forums/graffiti-board/56467-graffiti-forum-battle-rules.html> Graffiti Forum: Battle Rules – 09-04-2004, 02:59 PM

¹⁰ Вж. www.aerogresia.com www.myspace.com/airbrushstudio_aerogresia от 18 окт 2009

16: 14:19 GMT

¹¹Вж. Янева, А. Графити-Фест в НБУ. Университетски дневник, бр. 12, 2008, с. 12.

¹²Вж. <http://nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/arts/Microsoft%20Word%20-%20za%20sait%20grafitiN.pdf> от 3 окт 1010 18: 53: 07 GMT

Вж. също: Графити-визия в НДК <http://nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/arts/Microsoft%20Word%20-%20NDK%20za%20saita.pdf>
от 3 окт 1010 18: 53: 07 GMT

Вж. също: http://nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/arts/Microsoft%20Word%20-%20prezent_mlad.%20teatar.%20Anni,%20Simo,%2020082.pdf от 3 окт 2010 18: 53: 07 GMT

112

Вж. също: Тичам бързо към ..... довърши с рисунка! ИЗЛОЖБА „ГРАФИТИ“ на студенти от програмите по изкуствата на НБУ. Организатор: ст. ас. Анна ЯНЕВА <http://nbu.bg/index.php?l=1274&art=9842> от 1 окт 2010 20: 12: 10 GMT